

Ἡ σύγχρονη τεχνολογία ὡς θρησκευτικὸ ὑποκατάστατο

Ἀποστόλου Νικολαΐδης*

Εἰσαγωγικά

Τὰ θρησκευτικὰ ὑποκατάστατα¹ συνιστοῦν σύγχρονα κοινωνικὰ μορφώματα καὶ ἐμφανίζονται μετὰ τὴν κριτικὴ ἀμφισβήτηση τῆς παραδοσιακῆς Θρησκείας καὶ τὴν ταυτόχρονη παραδοχὴ ὅτι τὸ θρησκευτικὸ φαινόμενο, παρὰ τὴν κρίση ποὺ διέρχεται, εἶναι ἀνεξάλειπτο. Ἡ μετανεωτερικὴ κοινωνία εἰδωλοποιεῖ πρόσωπα, ἰδεολογίες καὶ συστήματα, ἀποδίδοντάς τους βαθὺ μεταφυσικὸ ὑπόβαθρο, ἔτσι ὥστε, κáνοντας εὐκολώτερη τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία στὶς ἀτομικὲς συνειδήσεις, νὰ μπορεῖ νὰ ἱκανοποιεῖ τὶς βλέψεις τῆς –φανερὲς ἢ ἄδηλες– γιὰ μιὰ διευρυμένη κυριαρχία σὲ ἄτομα καὶ θεσμούς².

Ἡ σχέση τῆς τεχνολογίας πρὸς τὴ θρησκεία ἔχει καταγραφεῖ στὴν ἱστορία μὲ διάφορους τρόπους: α) Ἡ τεχνολογία ὡς θεῖα δωρεά, β) ὡς ἐργαλεῖο καὶ μέσο κάλυψης θρησκευτικῶν ἀναγκῶν, γ) ὡς ἀντιθρησκεία, μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀντίδρασης σὲ κάθε θρησκευτικὴ προσπάθεια ἀχρήστευσής τῆς, καὶ δ) ὡς ἰδιαίτερη Θρησκεία.

Μολονότι τὸ κύριο θέμα αὐτῆς τῆς εἰσῆγησης εἶναι ἡ τελευταία ἐκδοχή, δηλαδὴ ἡ τεχνολογία ὡς θρησκεία, ἐπιτρέψτε μου ἐπιγραμματικὰ νὰ ἀναφερθῶ καὶ στὶς ὑπόλοιπες τρεῖς παραλλαγές:

*Ὁ Ἀπόστολος Β. Νικολαΐδης εἶναι Ὁμότιμος Καθηγητὴς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Βλ. περισσότερα στὸ Ἀπ. Β. Νικολαΐδης, «Κριτικὴ Θεωρία» καὶ κοινωνικὴ λειτουργία τῆς Θρησκείας, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2005, σ. 135 ἐξ. καὶ Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2008, σ. 262 ἐξ.

2. Βλ. περισσότερα στὸ Ἀπ. Β. Νικολαΐδης, Ἡ διαλεκτικὴ ἱερότητας καὶ κοινωνικότητας στὸ ἔργο τοῦ Emile Durkheim, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2002, σ. 105 ἐξ.

1. Ἡ τεχνολογία ὡς θεία δωρεά

Ἡ τεχνολογία ἐδῶ κατανοεῖται σὲ σχέσηὶ πρὸς τὴν διδασκαλία γιὰ τὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴ θέσῃ του στὸ φυσικὸ περιβάλλον. Ὁ ἄνθρωπος ὡς λογικὸ, κοινωνικὸ καὶ κυρίαρχο ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου ὃν παίρνει τὴν ἐντολὴ ἀπὸ τὸν Θεὸ νὰ ἐργάζεται καὶ νὰ παράγει ἔργο, ἰδιαίτερα μετὰ τὴν πτώση, ὅταν ὁ φυσικὸς κόσμος δὲν συμπεριφέρεται ὡς ἓνας αὐτονόητος συνοδοιπόρος καὶ συνεργάτης ἀλλὰ ὡς ἀντίπαλος. Σὲ κάθε περίπτωσιν ὁ ἄνθρωπος ἀναλαμβάνει ρόλο συνεργάτη τοῦ δημιουργοῦ, ἐξετάζοντας καὶ διερευνώντας τὸ «πῶς», δηλαδὴ τὰ μυστικὰ τῆς Δημιουργίας, πιστεύοντας ἀδιαμφισβήτητα στὸ «τί», δηλαδὴ σὲ ὅσα σχετίζονται μὲ τὸν Δημιουργὸ καὶ τὶς δημιουργικὲς Του ἐνέργειες. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, τὰ ἔργα του δὲν στρέφονται κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ οὔτε κατὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων οὔτε καὶ κατὰ τοῦ ἴδιου τοῦ φυσικοῦ κόσμου.

Τὰ πράγματα ἀλλάζουν, ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀναγκάζεται νὰ ἐφεύρει τρόπους ὑπέρβασης τῶν προβλημάτων ποὺ δημιούργησε ἢ ἐναντίωσιν τοῦ φυσικοῦ κόσμου λόγῳ τῆς ἀνθρώπινης πτώσης. Ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ ἄλλες περιοχὲς τοῦ ἀνθρώπινου βίου, ἐνεργοποιεῖ τὶς δυνατότητες ποὺ τοῦ ἔδωσε ὁ Δημιουργός, ἐπιστρατεύοντας τὸ λογικὸ, φροντίζοντας ὅμως νὰ μὴν ἐπαναλαμβάνει τὸ λάθος τῆς πρώτης του πτώσης, τὴν ὑπέρβαση δηλαδὴ τῶν φυσικῶν ὁρίων, μία ὑπέρβαση μὲ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα γιὰ τὸν ἴδιο καὶ τὸ φυσικὸ περιβάλλον – ἐνδεχόμενον ποὺ τελικὰ δὲν ἀπέφυγε, μετατρέποντας τὸ θεῖο ἐργαλεῖο τῆς τεχνολογίας σὲ καταστροφικὴ ἀπειλή.

2. Ἡ τεχνολογία στὴν ὑπηρεσία τῆς θρησκείας

Ἡ τεχνολογία ἀπὸ μόνη τῆς ἀξιολογεῖται ἠθικὰ ὡς οὐδέτερη. Δὲν εἶναι οὔτε ἀγαθὴ οὔτε βέβαια κακὴ. Πρόκειται γιὰ ἐργαλεῖο στὰ χεῖρα ἀτόμων καὶ θεσμῶν μὲ τὴν ἀξιολόγησιν νὰ ἀφορᾷ τὴ χρῆσιν τῆς καὶ ὄχι τὴν ἴδιαν. Εἶναι μέσο καὶ ὄχι σκοπός. Ἐξυμνεῖται ἢ δαιμονοποιεῖται, ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ὑπηρετεῖ ἢ ἀπειλεῖ τὴν ἀνθρωπότητα, ὅπως συνέβη

για παράδειγμα με την πυρηνική καταστροφή στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι.

Τò γεγονός ότι δέν χρησιμοποιήθηκε πάντοτε θετικά δέν είναι άπ-αγορευτικό στη διαχρονική χρήση της και άπό τή θρησκεία. Πιστοί και στελέχη τών θρησκειών χρησιμοποιούν σήμερα τὰ πλέον έξελιγμένα μέσα τής τεχνολογίας για νά κηρύττουν, νά έπικοινωνούν, νά διαλέγονται, νά μετακινούνται εύκολότερα, νά έχουν άμεση πρόσβαση στα ίερά ψηφιο-ποιημένα κείμενα, νά ασκοούν άνεμπόδιστα τήν ποιμαντική διακονία. Γενικώτερα θα λέγαμε ότι ή θρησκεία έπιστρατεύει τήν τεχνολογία για τήν άποτελεσματικώτερη διεκπεραίωση τοῦ έργου της, πιστεύοντας ότι ό Θεός δημιουργός ένεργεί μέσω τοῦ συνδημιουργοῦ ανθρώπου.

Τò γεγονός ότι πολλοί πιστοί στον Θεό έξειδικεύονται στη χρήση τής τεχνολογίας και τή χρησιμοποιούν άκόμη και για τήν καλύτερη προσέγγιση και μετάδοση τών θρησκευτικών μηνυμάτων άποδεικνύει ότι τεχνολογία και θρησκεία δέν είναι έξ όρισμοῦ αντίπαλοι αλλά μπορούν κάλλιστα νά συνυπάρχουν και νά συνεργάζονται. Ή διαφορά έν προκειμένω είναι ότι ή τεχνολογία άντιμετωπίζεται ως μέσο και όχι ως σκοπός.

Τò ίδιο άποδεικνύεται και στις κοινωνίες, στις όποιες ή έξαρση τής τεχνολογίας δέν είναι άπαγορευτική στην έξαρση τών θρησκευτικών αισθημάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ή Άμερική, ή πρώτη τεχνο-λογικά χώρα, με έντονο όμως τò προτεσταντικό θρησκευτικό αίσθημα³. Δέν είναι τυχαίο άλλωστε πού οί πρώτοι άστροναῦτες ήταν φανατικοί προτεστάντες γι' αυτό και συνέδεσαν τò πρώτο τους άλμα στο διάστημα με τò θέλημα τοῦ Θεοῦ.

Είναι ώστόσο γεγονός ότι ή πολύωρη πλοήγηση, ένασχόληση και προσκόλληση στο διαδίκτυο είναι πιθανόν νά οδηγεί στην άποστασιο-ποίηση άπό τὰ θρησκευτικά ζητήματα, στη μείωση ένασχόλησης με τὰ θρησκευτικά καθήκοντα, στον πειραματισμό ένασχόλησης με άλλες θρη-σκείες και αίρέσεις. Ένδεχόμενος είναι ό θρησκευτικός συγκρητισμός, ύπό τήν έννοια τής σχετικοποίησης τής οίκειας θρησκευτικής ταυτότητας.

3. Για τόν τρόπο συνύπαρξης θρησκείας και τεχνικής βλ. μεταξύ άλλων P. Fleissner, „Technik als Religionsersatz?“, <http://members.chello.at/gre/fleissner/documents/technikreligion.html>.

3. Ἡ τεχνολογία ὡς ἀντιθρησκεία

Ἡ τεχνολογία ἐναντιώθηκε στὸν Θεὸ καὶ τὴ θρησκεία ταυτόχρονα μὲ τὴ θρησκευτικὴ ἐναντίωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας του. Ἐνδεικτικὸ καὶ συνάμα ἐντυπωσιακὸ παράδειγμα εἶναι ὁ πύργος τῆς Βαβέλ.

Ἡ τεχνολογία μὲ τοὺς ἐκπροσώπους της ἀνέλαβε ρόλο ἀντιθρησκείας, προσπαθώντας ἀρχικὰ νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τὰ δεσμὰ ποὺ τὴν ἐγκλώβισε ὁ δυτικὸς θρησκευτικὸς ὁλοκληρωτισμός, ὅταν ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία ἐπέδωκε τὸν ἀπόλυτο ἔλεγχο τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος, καὶ μάλιστα τῆς ἐπιστημονικῆς, φοβούμενη τὴν ἀνατροπὴ καὶ τοῦ δικοῦ της φονταμενταλιστικοῦ κατεστημένου, καὶ στὴ συνέχεια νὰ τὴν ἐκδικηθεῖ ἀναπτύσσοντας ἕναν ὀλομέτωπο ἀγῶνα ἐξουθένωσης καὶ εἰ δυνατόν ἐξαφάνισής της, στὸ ὄνομα τῆς γενικευμένης χειραφέτησης τῶν πάντων. Στὴν περίπτωσή αὐτὴ θὰ μιλούσαμε γιὰ ἕνα τεχνολογικὸ πραξικόπημα.

Τὸ ἀντιθρησκευτικὸ μένος τῶν τεχνολόγων ἀναπτύσσεται στὴν περίοδο κριτικῆς τῆς θρησκείας, ὅταν δηλαδὴ σχεδὸν πανταχόθεν ἀμφισβητήθηκε τόσο ἡ ὑπερβατικότητά της ὅσο καὶ ἡ χρησιμότητά της. Τὴν ἀφορμὴ παρέσχε ἡ ἴδια ἡ θρησκεία, διερχόμενη ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ κρίση. Ἡ ἐσωτερικὴ κρίση ἀρχίζει μὲ τὴν κοινωνικὴ ἀπομόνωσή της καὶ κορυφώνεται μὲ τὴν αὐτοαναίρεσή της, ποὺ ἔφθασε μέχρι καὶ τὸν θάνατο τοῦ Θεοῦ⁴, εἴτε θεωρητικὰ εἴτε πρακτικά. Ἡ ἐξωτερικὴ κρίση περιλαμβάνει ὅλη τὴν προβληματικὴ ποὺ προκάλεσε ἡ παραγοντοποίησή της, ὅταν δηλαδὴ ἡ θρησκεία προσπάθησε νὰ ὑποκαταστήσει κοινωνικοὺς θεσμοὺς δημιουργώντας τεράστια προβλήματα στὸ κεφάλαιο τῆς κοινωνικῆς συνοχῆς, χρησιμοποιώντας τὴ Βίβλο καὶ τὴν ἀπορρέουσα θεολογία ἄλλοτε ὡς δεξιὸ καὶ ἄλλοτε ὡς ἀριστερὸ μανιφέστο. Ἐπομένως ἡ μεταφυσικοποίηση τῆς τεχνολογίας προϋποθέτει τὴν πεπερασμένη ἀντίληψη γιὰ τὴ θρησκεία⁵.

Σήμερα, στὴ μετανεωτερικότητα, οἱ τεχνολόγοι καὶ οἱ ἐπιστήμονες, παρὰ τὶς διακηρύξεις καὶ τὶς κατὰ καιροὺς προγραφές, δὲν ἐπιδιώκουν τὴν

4. Βλ. ἀναλυτικὰ Ἀπ. Β. Νικολαΐδης, *Κριτικὴ Θεολογία*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2002, σ. 9 ἐξ.

5. Βλ. περισσότερα Sabine Maasen, D. Atwood (Hrsg.), *Immanente Religion - Transzendente Technologie*, Verlag Barbara Budrich, Opladen, u.a. 2022. Βλ. ἀκόμη Silke Guelker, *Tranzendenz in der Wissenschaft*, Ergon, Baden-Baden 2019.

έξαφάνιση της θρησκείας· δεν έκδηλώνονται δηλαδή ως αντιθρησκευτικοί, αφού γνωρίζουν πολύ καλά το παρελθόν, όταν, παρὰ τὴ γενικευμένη κριτική ἀπόρριψη τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου, αὐτὸ ὅχι μόνο δὲν ἐξαφανίστηκε ἀλλὰ συνεχίζει νὰ ἐπηρεάζει σημαντικὰ τὸ σύνολο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ τεχνολογία ἐφαρμόζει γι' αὐτὸν τὸν λόγο τὸ ἴδιο ποῦ ἔκανε καὶ ὁ μαρξισμός. Ἀφοῦ δὲν μπόρεσε νὰ περιορίσει καὶ νὰ ἐξαφανίσει τὴ θρησκεία τὴν ἐργαλειοποίησε, ἐξασφαλίζοντας καὶ νέα πελατεία.

4. Ἡ τεχνολογία ὡς θρησκεία

Ἡ τεχνολογία τοποθετεῖται κοινωνιολογικὰ γιὰ πρώτη φορὰ στὴ θέση τῆς Θρησκείας στὸ τρίτο στάδιο ἐξέλιξης τῆς κοινωνίας, σύμφωνα μὲ τοὺς Γάλλους Κοινωνιολόγους Σιμόν καὶ Κόντ, ἐχθροὶ καὶ οἱ δύο τοῦ κληρικαλισμοῦ. Ὁ πρῶτος ἀποδίδει στὴ βιομηχανικὴ κοινωνία, ποῦ ταυτίζεται μὲ τὸ τρίτο στάδιο τῆς ἐξέλιξης τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς κοινωνίας (τὸ θετικὸ μὲ προηγούμενα τὸ θεολογικὸ καὶ τὸ μεταφυσικὸ) θρησκευτικὰ χαρακτηριστικά. Μὲ ἐργαλεῖο τὴν πρωτοχριστιανικὴ ἀγάπη θὰ ὀδηγήσει τὴν ἀνθρωπότητα σὲ μιὰ παγκόσμια ἀδελφοποίηση καὶ ἀλληλεγγύη⁶. Τὸν ἀκολουθεῖ ὁ μαθητὴς τοῦ Σιμόν, ὁ Αὐγουστος Κόντ, ποῦ χαρακτηρίζει τὴν κοινωνία τοῦ τρίτου σταδίου (θετικὸ ἢ ἐπιστημονικὸ) ὡς θρησκεία τῆς ἀνθρωπότητας, ἡ ὁποία δὲν ἔχει καμμιά σχέση μὲ τὴ θρησκεία τοῦ παρελθόντος, μὲ ἐνοποιητικὰ χαρακτηριστικά, ὅπου τὴ θέση τοῦ ἱερατείου καταλαμβάνουν βιομήχανοι καὶ τεχνολόγοι⁷. Αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ ὑπόβαθρο μιᾶς σύγχρονης καταγραφῆς: ἀρχιερεῖς οἱ οἰκονομολόγοι, ἱερατεῖο οἱ ἐπιστήμονες, ἐπενδυτὲς οἱ πολιτικοί. Ἀπλοὶ ἱερεῖς οἱ τεχνικοί. Κατηχητὲς τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα μὲ ἐπὶ κεφαλῆς καθηγητὲς πανεπιστημίου, τὰ Μ.Μ.Ε., κλητοὶ τοῦ παραδείσου δυνητικὰ ὅλοι οἱ ἐκλεκτοί (δηλαδὴ τεχνοφασιστικὴ ἐλίτ, ὅπως τὴν ὀνόμασε ἕνας νεοέλληνας διανοητῆς), ὅσοι δηλαδὴ ἔχουν τὶς δυνατότητες⁸.

6. Βλ. σχετικὰ Ἀπ. Β. Νικολαΐδης, *Εὐσύννοπη Κοινωνιολογία*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2008, σ. 46.

7. Βλ. ὁ.π., σσ. 48-49, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

8. Γ. Κολέμπας, «Ἡ θρησκεία τῆς “ἀέαναης ἀνάπτυξης” καὶ τοῦ “τεχνικοῦ μεσσιανισμοῦ”»,

Άλλα ἃς δοῦμε πῶς δομεῖται καὶ πῶς ἀναπτύσσεται στὴν ἐποχὴ μας αὐτὴ ἡ εἰκόνα τῆς νέας θρησκείας:

- Ἡ θρησκεία ἔχει πιστεύματα, κοσμοθεωρία, ἥθη, λατρεία καὶ θρησκευτική πράξη. Παράλληλα ἡ σύγχρονη τεχνολογία διαθέτει ὅλα σχεδὸν τὰ χαρακτηριστικὰ ἐνὸς θρησκευτικοῦ ὑποκατάστατου, μὲ ζητούμενο τὴ θρησκευτικὴ ἀναπλήρωση, ποὺ θὰ μπορούσε λόγω τοῦ καθολικοῦ της γοήτρου νὰ ἔχει τὸν τίτλο «λαϊκὴ θρησκεία». Γνωρίζοντας πλέον ὅτι ὁ ἄνθρωπος πάντοτε εἶχε ἀνάγκη κάπου νὰ πιστεύει καὶ κάτι νὰ λατρεύει, κάνει ὅ,τι μπορεῖ γιὰ νὰ γίνεи ἐκείνη πατρίδα τῆς πίστεως του καὶ ἀντικείμενο λατρείας.

- Εἰδωλοποιεῖται στηριζόμενη σὲ ἓνα δικό της ἄτυπο δογματικό-ιδεολογικὸ ὑπόβαθρο. Ἐπιδιώκει νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἓνας νέος μὲ αἰσθητὰ χαρακτηριστικὰ θεός, πολὺ πιὸ χρήσιμος ἀπὸ ὅποιονδήποτε θεὸ τοῦ παρελθόντος. Στὸ ἐρώτημα: ποίος εἶναι πιὸ χρήσιμος σήμερα, ἡ θρησκεία ἢ ἡ τεχνολογία, ἡ ἀπάντηση εἶναι προφανής: ἡ τεχνολογία. Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος περισσότερο ἐλπίζει στὴν τεχνολογία, ποὺ τοῦ ἱκανοποιεῖ ἄμεσα τὶς ἐπιθυμίες καὶ τὰ ὁράματα καὶ ἐπιλύει ἄμεσα πολλὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα, παρὰ στὴ θρησκεία, ποὺ συνήθως παραπέμπει τὴ λύση τους στὸν οὐρανὸ καὶ στὸ μέλλον. Προτιμᾷ λύσεις ἄμεσες καὶ ἐπίκαιρες, ὅπως τὴν υἰγεία, τὴν τροφή, τὴν ἐνδυμασία, τὴν κατοικία, τὴν ἐπικοινωνία, τὴ μετακίνηση, παρὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν πνευματικῶν του ἀναγκῶν. Στὴν περίπτωση τῆς πανδημίας γιὰ παράδειγμα, ἡ τεχνολογία ἐμφανίσθηκε ὡς ἓνας σύγχρονος μεσσίας, ἔτοιμος νὰ ἀντιμετωπίσει μιὰ παγκόσμια ἀπειλή, ἀναγκάζοντας ταυτόχρονα τὴ θρησκεία σὲ μιὰ προβληματικὴ ἐσωστρέφεια.

- Διεκδικεῖ τὸ ἀναντικατάστατο, τὸ μοναδικὸ καὶ τὸ ἀπόλυτο, διαφημίζοντας τὴν πανσοφία της.

- Διαθέτει δικό της ἠθικὸ κώδικα, τὴν τεχνοηθική, ἐμμένοντας κυρίως στὴν ἠθικὴ τοῦ ὠφελιμισμού, φροντίζοντας νὰ εἶναι πάνω ἀπὸ ἰδεολογίες καὶ θρησκείες γιὰ εὐνόητους λόγους.

- Κατορθώνει μὲ τὴν ἔντονη γοητεία της νὰ μονοπωλεῖ τὸ ἐνδιαφέρον, ἐξασφαλίζοντας ἀφοσιωμένους καὶ πλήρως ἐξαρτημένους πιστούς, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλοι ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς-πελάτες της. Ὅλοι στέκονται μπροστὰ

στήν τεχνολογία, π.χ. στα κινητά τηλέφωνα, σὰν σὲ ἱερὰ εἰκονίσματα μὲ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ προσήλωση καὶ ἀφοσίωση. Δεῖτε μὲ πόση περισσὴ λαχτάρα κατακλύζουν οἱ νέοι, σὰν σὲ ἱερὰ προσκυνήματα, τὰ καταστήματα πώλησης γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν πρῶτοι τὶς νέες ἠλεκτρονικὲς συσκευές.

- Καθιερώνει νέες μορφὲς ἐκκλησιασμοῦ μέσῳ τῶν κοινωνικῶν δικτύων. Οἱ Ἑταιρεῖες διαδικτύου (Google, Apple, Facebook) εἶναι ἡ νέα Ἑκκλησία. Λειτουργοῦν ὡς νέες θρησκευτικὲς κοινότητες μὲ τοὺς περισσότερους πιστοὺς, λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ πιστοὶ ὅλων τῶν θρησκειῶν εἶναι ἐπίσης πιστοὶ τῆς τεχνολογίας⁹.

- Εἶναι πανταχοῦ παρούσα: Δὲν ὑπάρχει καμμία πτυχὴ τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ δημόσιου βίου ποὺ νὰ μὴν εἶναι ἐνεργῶς παρούσα, μὴδὲ τῶν θρησκευτικῶν συστημάτων, σὲ σημεῖο ποὺ νὰ δίδεται ἡ ἐντύπωση ὅτι οὔτε ὁ Θεὸς μπορεῖ νὰ εἶναι ἐπαρκὴς χωρὶς τὴ βοήθειά της. Ὅποιος θέλει νὰ πληροφορηθεῖ κάτι δὲν προστρέχει στὸν οὐρανὸ καὶ τὴ μεταφυσικὴ ἀλλὰ στὸ διαδίκτυο. Ἄρα ἡ πανσοφία δὲν ἀναζητεῖται πλέον στὸν Θεὸ ἀλλὰ στήν τεχνολογία. Δὲν εἶναι πλέον ὁ Θεὸς πανταχοῦ παρὼν ἀλλὰ ἡ τεχνολογία.

- Συμπεριφέρεται ὡς πολυ-παράγοντας, ἰδιαίτερα οἰκονομικός.

- Λειτουργεῖ ὡς ἐξουσία ἔχουσα, ἀφοῦ δὲν χρησιμοποιεῖται πλέον ὡς μεσοσκοπὸς ἀλλὰ ὡς αὐτοσκοπός. Διαθέτει μηχανισμοὺς ἐλέγχου τῆς δημόσιας καὶ ἰδιωτικῆς ζωῆς.

- Ἐμφανίζεται ὡς παντοδύναμη καὶ ἐπιδιώκει τὴν παγκόσμια κυριαρχία, στὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν φυσικὸ κόσμο. Ἡ τεχνολογία δὲν ἀρκεῖται στὸ νὰ ὑπηρετεῖ τὸν ἄνθρωπο ἀλλὰ ἐπιδιώκει τὴν καθυπόταξή του, ὀδηγώντας στὸ δίλημμα ἂν αὐτὴ εἶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἢ ὁ ἄνθρωπος γι' αὐτήν. Στὸν βαθμὸ ποὺ ἡ τεχνολογία ἐμφανίζει ὀλοκληρωτικὲς διαθέσεις¹⁰, εἶναι προφανὴς ἡ ἀπειλὴ κατὰ τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου. Ἡ τεχνολογία συμβάλλει σημαντικὰ στήν ἀντικατάσταση καὶ ὅχι τὴ συμπλήρωση τοῦ φυσικοῦ μὲ τὸ τεχνητό, μὲ ὅ,τι μπορεῖ νὰ σημαίνει αὐτὸ γιὰ τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις.

- Θαυματοurgeῖ. Ἄν φέρουμε ἓναν ἄνθρωπο τοῦ 19ου αἰῶνα στὸ σήμερον, πράγματι θὰ σταυροκοπιέται, μένοντας ἐκθαμβὸς καὶ ἐκστατι-

9. Βλ. Chr. Hoffmeister, *Google Unser*, DCI Institute, Hamburg 2019, σ. 101 ἐξ.

10. Βλ. Ἀπ. Β. Νικολαΐδης, «Κριτικὴ Θεωρία» καὶ κοινωνικὴ λειτουργία τῆς Θρησκείας, ὁ.π., σ. 164.

κός μπροστά στα θαύματα της τεχνολογίας σε όλους τους τομείς του πολιτισμού: μεταφορές, διάστημα, επικοινωνία, ιατρικές εφαρμογές, μουσική και πολλά άλλα.

- Διαχειρίζεται τη ζωή και τον θάνατο των ανθρώπων.
- Δημιουργεί ούτοπίες, παρασύροντας τα άτομα στην εικονική πραγματικότητα.
- Έπαίρεται για την έσχατολογική της προοπτική. Διατυπώνει έσχατολογικό λόγο στο όνομα ενός νέου, πέραν και πίστεως σε ένα καλύτερο μέλλον.

Έχοντας λοιπόν αυτά τα θρησκευτικά προαπαιτούμενα, η τεχνολογία, ως νέα θρησκεία, αναλαμβάνει τη διεκπεραίωση ενός νέου θρησκευτικού έργου:

- Επιθυμεί να δημιουργήσει νέους ανθρώπους κατ' εικόνα της σύγχρονης κοινωνίας, ιδιαιτέρως στον τομέα της Γενετικής με την τεχνική παρέμβαση στο ανθρώπινο γονιδίωμα, ή ανθρώπους αποξενωμένους από τη σωματικότητά τους.
- Υποδεικνύει μία νέα μορφή πίστεως που απαγορεύει την κριτική σκέψη και τον αναστοχασμό.
- Καλλιεργεί ένα ύποβαθρο της ανθρώπινης αυτολύτρωσης.
- Ευαγγελίζεται μία νέα ανθρωπότητα στη μορφή μιας νέας και ευημερούσας βασιλείας του ανθρώπου, της τεχνοβασιλείας.
- Δίνει τις δικές της απαντήσεις στο ερώτημα για το νόημα της ζωής.
- Έμφανίζεται ως μεσσίας, ιδιαίτερα σε καιρούς κρίσης, προσφέροντας λύσεις, διεκδικώντας ακόμη και ρόλο παρηγορητή.
- Επιδιώκει την κάλυψη του συνόλου των αναγκών, υλικών και πνευματικών, παρέχοντας διευκολύνσεις σε όλους τους τομείς της ατομικής και κοινωνικής ζωής.
- Προσεταιρίζεται μάλιστα και τις τρεις κορυφαίες θεολογικές αρετές: την πίστη, την ελπίδα και την αγάπη. Διεκδικεί την απόλυτη πίστη στις δυνατότητες να προσφέρει τη σωτηρία, συγκεντρώνει τις ελπίδες της ανθρωπότητας για βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, ενώ διευκολύνει, τουλάχιστον μηχανικά, την ποιοτική αλλαγή της συμπεριφοράς και των ανθρωπίνων ήθων, καθώς και τη σύναψη δεσμών αλληλεγγύης και συνεργασίας.

Ωστόσο, διεκδικώντας ή τεχνολογία ρόλο θρησκείας δεν μπορεί να αποφύγει και την κριτική που δέχονται όλες οι θρησκείες, αναγκαζόμενη να απολογείται για τις ίδιες αδυναμίες, στις οποίες στηρίζει και την ύπαρξή της.

- Χαρακτηρίσαμε την τεχνολογία ως θρησκευτικό υποκατάστατο, γιατί προφανώς και δεν μπορεί να αποτελεί μια αληθινή θρησκεία, να καλύπτει δηλαδή αποτελεσματικά τις θρησκευτικές ανάγκες του σύγχρονου ανθρώπου.

- Η τεχνολογία είναι ένα ἐγκόσμιο κατασκεύασμα, γέννημα και θρέμμα της κοινωνίας. Όλα τὰ συστατικά της είναι ἐννοιολογημένα και δομημένα κατ' εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου και τῶν κοινωνικῶν ἀναγκῶν του. Εἶναι μία προέκταση τοῦ αὐτοθεοποιημένου ἀνθρώπου, με ὅλα τὰ ἀρνητικά ποῦ ἐπιφέρει ἡ αὐτοθέωση.

- Ἐχει ὅλα τὰ χαρακτηριστικά μιᾶς κατασκευασμένης θρησκείας, ἀπουσιάζει ὅμως τὸ ὑπερβατικὰ ὑπερβατικό. Αὕτη εἶναι καὶ ἡ μεγάλη της ἀδυναμία, μολονότι ἡ ἴδια τὸ ἐκλαμβάνει ὡς μέγα προνόμιο: Δὲν συνιστᾷ ἄνωθεν ἀποκάλυψη, ἡ ὁποία εἶναι σὲ θέση νὰ ἐκμηδενίζει ἢ νὰ διαχειρίζεται ὅλες τὶς ἀδυναμίες καὶ τὰ ἀδιέξοδα ποῦ συνοδεύουν ἓνα ἀνθρώπινο κατασκεύασμα. Ἡ πίστη λοιπὸν στὴν τεχνολογία ἔχει παρόμοια χαρακτηριστικά με τὴ θρησκεία, με τὴ διαφορὰ ὅτι εἶναι προσανατολισμένη στὸ ἐνταῦθα.

- Ἀπουσιάζει ὁ προσωπικὸς Θεός, ὁ Θεὸς τῆς ἀγάπης, τῶν μὴ διακρίσεων, τοῦ ἐλέους, τῆς συγχώρεσης.

- Ἡ τεχνολογία ἀδυνατεῖ νὰ ἐκφράσει τὴν ἱερότητα, τὸ μυστήριο καὶ τὴν πνευματικότητα, ποῦ ἔχει ἀνάγκη ὁ φύσει θρησκευτικὸς ἄνθρωπος.

- Παρὰ τὰ θαυμαστὰ ἀποτελέσματά της, δὲν κατάφερε νὰ ἀποκαταστήσει τὴ χαμένη ἀνθρωπιά, ἐνῶ προκαλεῖ τεράστια ψυχολογικά κενά, ἰδιαίτερος ὅταν δημιουργεῖ ἐξαρτήσεις ποῦ ὀδηγοῦν στὴ στέρηση τῆς ἐλευθερίας, στὸ ὄνομα τῆς ὁποίας οἰκοδομήθηκε ὁλόκληρη ἡ ἀντι-θρησκευτικὴ καὶ μεταθρησκευτικὴ κίνηση, ἰδίως στὰ χρόνια τῆς νεωτερικότητας.

- Θὰ περίμενε κάποιος, μετὰ ἀπὸ τὴν ἀντιθρησκευτικὴ στάση τῆς τεχνολογίας καὶ τὴ διεκδίκηση θρησκευτικῶν ρόλων, ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος νὰ πιστεύει λιγώτερο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τοῦ παρελθόντος, κάτι ποῦ δὲν φαίνεται νὰ ἰσχύει, ἀφοῦ μπορεῖ κάποιος νὰ συνδυάζει τὴν

παραμονή στην παραδοσιακή πίστη και την ωφέλιμη χρήση της τεχνολογίας. Τò θρησκευτικό συναίσθημα μπορεί νά υποχωρεί αλλά δὲν ἐξαφανίζεται. Τò ἴδιο ἀναποτελεσματική ἀποδείχθηκε καὶ ἡ λεγόμενη ἐκκοσμίκευση, ποὺ χρησιμοποιήθηκε ὡς τὸ καταλληλότερο ἔδαφος γιὰ μιὰ γενικευμένη θρησκευτική χειραφέτηση, ἀλλὰ δὲν κατάφερε νὰ ἀπαλείψει τὰ θρησκευτικὰ ριζώματα καὶ τοὺς πνευματικούς θύλακες.

- Ἡ τεχνολογία ἐπιθυμεί νὰ συμπεριφέρεται ὡς ἀπολύτως παντοδύναμη, ἀλλὰ χωρὶς τὸ ἐπιθυμητὸ ἀποτέλεσμα. Καλύπτει μόνο τὸ τεχνικὸ μέρος τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς πραγματικότητος, ὅχι ὅμως τὸ ὅλον. Παρὰ τὰ θαύματά της, ἀδυνατεῖ νὰ ἀπαντήσει καὶ νὰ πείσει ἀποτελεσματικὰ στὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ πραγματικὸ καὶ ὅχι τὸ τεχνητὸ νόημα τῆς ζωῆς.

- Τò ἴδιο ἀδύναμη καὶ ἀνεπαρκὴς ἀποδεικνύεται καὶ στὸ ζήτημα τῆς υπέρβασης τοῦ θανάτου, παρὰ τὴν προσπάθειά της νὰ ὑπερβεῖ ἢ νὰ διασκεδάσει τὸν χωροχρόνο καὶ νὰ ἐμπεδώσει τὴν αἴσθηση τῆς αἰωνιότητος καὶ τῆς ἀθανασίας.

- Ἡ τεχνολογία δὲν κατάφερε νὰ ἀποφύγει τὴ σύγκρουση μὲ τὸ φυσικὸ περιβάλλον. Ἀντὶ νὰ ὀδηγήσει στὴ συμφιλίωση ἀνθρώπου καὶ φύσεως, ὀδήγησε στὴν οἰκολογικὴ καταστροφή. Ἡ κλιματικὴ κρίση εἶναι μέρος τῆς κρίσης τῆς τεχνολογικῆς προόδου.

- Ὑποκύπτει σὲς ἀπαιτήσεις τοῦ ὑποκειμενικοῦ λόγου, τῆς λογικῆς τῶν συμφερόντων.

- Βασίζεται καὶ σκοπεύει στὴν ἐμπορευματοποίηση τῆς τεχνολογικῆς προόδου. Ὑπηρετεῖ καὶ ὑπηρετεῖται ἀπὸ οἰκονομικοὺς παράγοντες.

- Ὅχι μόνο δὲν περιορίζει τὴν κοινωνικὴ ἀδικία καὶ τὶς συναφεῖς κοινωνικὲς ἀνισότητες, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν ἐπαυξάνει. Δὲν εἶναι ἐδῶ γιὰ ὅλους, ἀλλὰ μόνο γι' αὐτοὺς ποὺ ἔχουν τὶς κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς δυνατότητες πρόσβασης στὰ πράγματι τεράστια τεχνολογικὰ ἐπιτεύγματα. Οἱ περισσότεροι εἶναι παρείσακτοι καὶ ἀποκλεισμένοι, καταδικασμένοι νὰ λειτουργοῦν ὡς δοῦλοι καὶ ὑπηρέτες. Εἶναι αὐτοὶ ποὺ εἶναι πίσω στὴν τεχνολογία. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἄλλη ὄψη κοινωνικοῦ δαρβινισμοῦ, ὅπου καὶ πάλι θὰ ἐπικρατοῦν οἱ δυνατοὶ καὶ οἱ ἱκανοί. Βασικὸ ἰδεολογικὸ ἐργαλεῖο εἶναι ἐδῶ ὁ «τεχνοφασισμός»¹¹.

11. Γ. Κολέμπας, ὁ.π.

- Τελικά ή θρησκεία συνεχίζει να διατηρεί τὸ μονοπώλιο στὴ διαχείριση τῶν ἐρωτημάτων «ἀπὸ ποῦ;» καί «πρὸς τὰ ποῦ;», ἡ ἀπάντηση τῶν ὁποίων συνεχίζει νὰ παραμένει προνόμιο τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, καθὼς ἐπεσήμανε ἓνας ἐκπρόσωπος τῆς μεταθρησκευτικῆς ἀνθρωπολογίας, ὁ νεο-μαρξιστῆς Ἔρνστ Μπλόχ¹².

Ἐπίλογος

Ἡ ἀποθέωση τῶν ἔργων τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἐν προκειμένῳ ἡ τεχνολογία, σημαίνει τελικὰ ἀποθέωση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος, ὅταν δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ κοινωνεῖ μὲ τὸν Θεὸ τῆς πίστεως, μεταβάλλει τὸν ἑαυτό του σὲ θεό, ἀποδίδοντάς του ὅσα περισσότερα μπορεῖ ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς παραδοσιακῆς ἔννοιᾱς τοῦ Θεοῦ. Τὸ ἐντυπωσιακὸ σήμερα εἶναι ὅτι ἡ θεότητα τοῦ ἀνθρώπου δὲν κτίζεται πλέον θεωρητικὰ ἢ φιλοσοφικὰ, ὅπως γινόταν τοὺς περασμένους αἰῶνες, ἀλλὰ πρακτικὰ, δηλαδὴ τεχνολογικὰ, γιὰ νὰ κατορθῶναι νὰ γίνεταί περισσότερο πειστικὴ καὶ χρήσιμη.

Σὲ μία τέτοια ἐποχὴ κυριαρχίας τῆς τεχνολογίας, ἡ Ὁρθόδοξη θεολογία δὲν ἀντιλαμβάνεται τὸν ρόλο της ὡς ρόλο ἀνταγωνιστῆ ἀλλὰ ὡς συνομιλητὴ ποὺ ἀφ' ἑνὸς διαλέγεται κριτικὰ καὶ χωρὶς τὴν πρόθεση νὰ ἀχρηστεύει τὴν τεχνολογικὴ πρόοδο, καὶ ἀφ' ἑτέρου προβάλλει μὲ σύγχρονο λόγο τὴν ἀνάγκη μιᾶς ἀνθρωπολογικῆς ἀναθεώρησης τοῦ τεχνολογικοῦ μοντέλου, ποὺ θὰ στηρίζεται στὸ διφυῆς τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου καὶ τίς συνέπειες τῆς κατ' εἰκόνα Θεοῦ δημιουργίας του, καὶ ἰδιαίτερα σὲ ἐκείνη τῆς ἐλευθερίας. Γενικῶς εἰπεῖν: Ὁ ὀρθόδοξος θεολογικὸς λόγος, γιὰ νὰ εἶναι σήμερα χρήσιμος καὶ ἀκουστός, ὀφείλει ἀφ' ἑνὸς νὰ καλύπτει τὰ ὑπαρξιακὰ κενὰ ποὺ ἀφήνει ἡ τεχνολογία καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ σχετικοποιεῖ τίς ὀλοκληρωτικὲς της διαθέσεις, ἐμμένοντας στὴν καλλιέργεια ἰσχυρῶν ταυτοτήτων, μὲ τὴ δημιουργία τῶν ἀναγκαίων προϋποθέσεων γιὰ μία κριτικὴ καὶ ἀντιστασιακὴ πορεία ἔναντι ὅλων τῶν μορφῶν ὀλοκληρωτισμοῦ, μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς τεχνοκρατίας.

12. Βλ. Ἀπ. Νικολαΐδης, *Μεταθρησκευτικὴ Ἀνθρωπολογία*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2003, σ. 218 κ.έ.

SUMMARY

Contemporary technology as religious substitute

By Apostolos Nikolaidis, *Professor Em.
National and Kapodistrian University of Athens*

Contemporary religious substitutes appear after the critical dispute of the traditional religions and simultaneous admission of the irreplaceable religious phenomenon not only in theory but also in practice. The post-modern globalized society idolizes ideologies and systems attributing to them deep metaphysical background, so that, making easier absolute dominance over individual consciences, to satisfy its objectives, manifest or otherwise.

Contemporary technology meets all the conditions of a religious substitute: It claims the irreplaceable, the unique and the absolute; it observes its own ethical code, behaves as super strong magnate, appears as all-powerful and pursues world domination, affords control mechanisms of public and private life, accomplishes to monopolize interest, becomes wonderworking, gains heaps of devoted followers-clients, creates relations of dependence, manages human life and death, creates utopias, deluding people in virtual reality, and keeps bragging about its eschatological prospect.

In such an era of dominance of technology, Orthodox theology takes up the role not of the competitor but of the interlocutor, on the one hand engages in critical dialogue without nullifying technological advancement, and on the other hand projects in contemporary terms the need for an anthropological review of the technological paradigm, so that it rests on the binary of the human person and the consequences of its creation in God's image, and, especially, of freedom. In a nutshell: Orthodox theological discourse, in order to be useful, owes to cover the anthropological gaps of technology on the one hand, and on the other hand relativize its absolutist dispositions.